

Ирина Кузидова-Караджинова,
Южнославянски антологии със сентенции през
късното средновековие

(Studia mediaevalia Slavica et Byzantina, T. 2), София, 2012, 381 с.

Обобщаващо изследване
върху гномическите сбирки
в южнославянските
литератури

A General Study
on the Gnostic Collections
in South-Slavic
Literature

Татяна Илиева

Кирило-Методиевски
научен център при БАН,
София

Tatyana Ilieva

Cyrrillo-Methodian Research Centre
at the Bulgarian Academy of Sciences,
Sofia

Антологиите със сентенции (гномологии) са разнообразни по състав сбирки от мъдри изречения и апофтегми, проникнали в старите славянски литератури от Византия, където като първообраз на тези сборници служили съставените от Максим Изповедник „Богословски глави“¹. Известни били под названието Μέλισσα, бълг. *Пчела*. В Slavia orthodoxa сборникът „Пчела – рѣчн мѣдростн отъ квангелна н отъ апостолъ н отъ сватыхъ мѣжъ н разумъ внѣшнихъ фнлософъ“ се появява през XI в. Чрез него славяните се запознавали с мъдростта на древна Гърция.

¹ Впоследствие към „Богословски глави“ на Максим Изповедник били прибавени и извадки от „Свещени паралели“ на Йоан Дамаскин и от сборника на инок Антоний, който получил за компилативните си трудове прозвището *Пчела*, а също и от съчиненията на Йоан Стопей, езически писател от края на V в.

Гномологиите са сравнително слабо популярен жанр в средновековната литература и това проличава както от малкото запазени копия, така и от преписването им във вид на извлечения. Маргиналността на жанра е вероятно причината и за ограничения интерес от страна на учените към южнославянската гномологична книжнина. Именно липсата на нови археографски издирвания и текстологически анализи след публикациите на Ягич и Сперански, както и натрупването на противоречиви хипотези относно историята на преводните византийски съчинения от жанра *гномологий* сред славяните провокират любопитството на младата българска изследователка Ирина Кузидова-Караджинова към сръбската и българската гномологическа литература. В рецензираната монография тя насочва вниманието си върху развоя на южнославянската традиция, свързана с историята на *Loci Communes* от седемдесет и една глави, т. е. пълната версия на сбирката с мъдрословия в балкански кирилски ръкописи от периода XV–XVIII. Мобилността на микрокомпонентите в гномологиите, недостатъчните (а понякога и некачествени) издания на антологията на Псевдо-Максим, слабата проученост както на късната византийска, така и на славянската традиция на гномология, мъчният достъп до част от изворите са все сериозни трудности, които младата изследователка е преодоляла успешно при изпълнението на работата си. Като резултат от всички тези немалки усилия днес българската медиевистика разполага с едно наистина респектиращо обобщително изследване върху гномическите сбирки в южнославянските литератури.

Основната цел на изследователката е да проследи историята на разпространението на преводните сакро-профанни гномологии, преписвани сред южните славяни през Късното средновековие и преди всичко на тези от тях, които са свързани с *Пчела* на Псевдо-Максим². Проучването се основава на внушителен брой преписи от гномически антологии (около петдесет) от хранилища в Русия, Румъния, Сърбия и Черна Гора, с които авторката е работила *de visu* или по микрофилми. Хронологическите граници на изследването са доста широки – от края на XIII в. до началото на XIX в. Методиката на работата напълно съответства на съвременното равнище на медиевистиката. Тя се основава на компаративен анализ на събраните извори, включващ текстологичен коментар на преписите с акцент върху езикови и структурно-синтактични особености на мъдрите изречения. Прави се сравнение между рецепцията и функционирането на текстовете в двете южнославянски традиции, проследява се взаимодействието между тях, очертават се общите модели на развитие на книжнината в единното пространство на Балканите през Късното средновековие. Текстологическото проучване се извършва на микроравнище, в рамките на отделните изречения, за да се установи филиацията на преписите и принадлежността им към една

² Счита се, че първоначалният превод на Псевдо-Максим е извършен вероятно през XII в., тъй като досега не е открито пълно южнославянско копие на антологията, което да пази същия превод. Приема се също така, че този превод е усвоен на южнославянска територия и че към него възхождат почти всички известни сръбски преписи. Познат е среднобългарски превод на *Пчела*, независим от руския, съхранен в единствен препис – cod. Paris. Slav. 26 от Националната библиотека в Париж, последната третина на XIV в.

или друга редакция. В извороведската част е възприет формалният принцип за подредба на паметниците по хронология, като за всеки от изследваните ръкописи са дадени археографски данни.

В глава първа на своето монографично изследване – *История на проучванията* – И. Кузидова-Караджинова прави обстоен преглед на публикациите, посветени на преводната славянска гномическа книжнина, разкривайки дискуссионния характер на редица въпроси около преводните славянски антологии с мъдри изречения. Авторката показва респектираща библиографска осведоменост по темата: цитираната научна литература включва над 220 заглавия на различни езици от най-старите, още от края на XIX в., до най-новите изследвания. Обзорът е съобразен с хронологичната последователност на трудовете и е съсредоточен преди всичко около изказаните заключения за характера на южнославянската гномична традиция. Той обхваща както началния период на проучване и издаване на сакро-профанни гномологии (Ягич, Сперански, Д. Чижевски), така и по-късните изследвания върху теоретични проблеми, свързани със сентенционната литература. Авторката подлага на критична преценка някои противоречиви становища, некоректни интерпретаторски представи и обобщения, основани на неуместно използвани преноси по аналогия при осветляването на отделните култури от сложния и нехомогенен свят на *Slavia Orthodoxa*. Отделено е внимание на хипотезите за генезиса и зависимостта (респ. автономността) на българските и сръбските преписи с извлечение от Псевдо-Максим спрямо руските. Коментират се в критичен план аргументите за първоначален руски превод на Пчела, разпространяван сред южните славяни, а именно: качествата на славянския превод (П. А. Безсонов; „териториалната история” на разпространението на паметника (Безсонов, М. Н. Сперански); наличието на „силни русизми” дори в молдовлахийски преписи (А. В. Михайлов); липсата на лексикални южнославянизми в преписите (А. И. Соболевски), необходимостта от поява на преведения текст в конкретна културна ситуация при формираща се владетелска институция в Русия, която той евентуално обслужва (К. А. Максимович) и др. В прегледа си И. Кузидова-Караджинова засяга и проблемите за вариативността и трансформациите в кратките жанрове на мъдростта и типологичните сходства между фолклорните и литературните форми, поставени в публикациите на В. П. Адрианова-Перетц и Д. Петканова. Разглежда системата жанроопределящи белези за гномическите сборки и критерии за разграничаване на отделни гномологични жанрови форми, разработена от Р. Марти. Не подминава и основния въпрос за ексцерпирането и антологизирането като специфични литературни феномени на Средновековието, дискутиран от Т. Копреева. Специално място изследователката отделя на българския принос в проучването на преводната сентенционна книжнина.

В глава втора И. Кузидова-Караджинова се спира на полисемията на основните понятия, рефериращи различни форми от кратките жанрове на мъдростта. Тенденцията към смесване и размиване на границите между тях тя обяснява с общата им прагматична насоченост, която добиват в състава на антологиите. Авторката интерпретира проблемите на жанра и жанровата терминология при гномологиите от три гледни точки – на античния и най-

общо западния теоретичен прочит на кратките жанрове на мъдростта, на съвременната славистична теоретична рамка на разглежданите форми и на собствено старославянската представа за литературните форми. За пръв път въз основа на съпоставка на византийските с преводните славянски гномологически наслови се определя жанровата рефлексия върху гномологиите през Средновековието. Установява се, че насловите последователно подчертават акта на подбор и компилация, както и поучителния дискурс, но в славянските определения, за разлика от гръцките, не се уточняват жанровите форми, изграждащи сбирките.

В следващите глави (III–VI) се прави комплексен лингво-текстологичен и историко-литературен анализ на новооткритите извори, невключени в досегашни изследвания върху южнославянската традиция на *Пчела*. Авторката е събрала, описала и класифицирала конкретните паметници, възхождащи към *Locī communes* на Псевдо-Максим, според това, дали в тях се регистрира нов превод или редакционна преработка, съдържаща съкратен или интерполиран вариант. Обстойно изследвани са гномологии в южнославянската книжнина до XV в., гномически колекции от XVI в., сбирки с мъдрословия от периода XVII–XVIII в.

Основните приноси на И. Кузидова-Караджинова тук са:

– Въз основа на събраните нови свидетелства от сръбски и български ръкописи авторката доказва, че през петнадесетото столетие по-голямата част от южнославянските преписи на гномология на Псевдо-Максим не възхождат към превода, съхранен в т. нар. руска *Пчела*. Незиследваният досега материал разкрива изключително динамична картина на състоянието на гномическата книжнина на Балканите през този период. Установява се впечатляващо разнообразие от варианти (шест на брой), в които е засвидетелствана антологията и които прибавят нови шрихи към литературната история на паметника в южнославянския ареал.

– И. Кузидова-Караджинова въвежда в науката нов южнославянски превод на извлечение от Псевдо-Максим (рkp. № 1/108 ОГНБ от XV в.), с който допълва представата за славянските преводи и коригира наложеното досега становище в науката за единствен съществуващ превод на антологията в български ръкопис, Cod. Paris. gr. 26, XIV в.

– Авторката анализира неизследвана досега южнославянска антология със сентенции *Панарет*, като установява връзката ѝ с българската традиция на превода на Псевдо-Максим.

– И. Кузидова-Караджинова изцяло ревизира предложената от М. Н. Сперански систематизация на преписите в балкански кирилски ръкописи с извлечения на Псевдо-Максим, както и очертаните от него стеми и критериите, по които те са изградени. Преразглеждайки текстологичните белези, тя предлага ново взаимоотношение между известните южнославянски извлечения от *Пчела*.

– Изследователката категорично опровергава наличието на препис на „среднобългарска“ *Пчела* в рkp. № 128 ЦИАИ. С това се изключва възможността за допълнителна „българска следа“ към историята на южнославянската *Пчела*.

— Въз основа на детайлен лингво-текстологически анализ на известните по-пространни извлечения от антологията на Псевдо-Максим, възходящи към XVII в., към който са привлечени и още няколко неизследвани досега преписи от този период, авторката установява наличието на две основни групи – едната, характеризираща се с по-архаични езикови черти, и втората, в която се открива, макар и несистематична, редакторска намеса.

— В отделна глава (VI) на базата на около тридесет преписа за пръв път е направен подробен текстологически анализ на иначе отдавна известния в науката гномологий РѢЧНЪ НЗБРАНЪ ДРЪВНЫХЪ МОУЖЪ И ФЛОСОФЪ (РИДМ) и преписите му са систематизирани. В неговата рецепция авторката установява три групи текстове: среднобългарска (архаична), новобългарска (адаптирана) с две подгрупи, и група на новобългарските преправки. Детайлните наблюдения разкриват връзка между текста на *Пчела* в РИДМ и превода, запазен в т.нар. архаична група от сръбската *Пчела*.

В глава VII – Проблеми на рецепцията и функционирането на гномическите сборки в южнославянските литератури – И. Кузидова-Караджинова разглежда проблема за преписването и четенето на антологията с мъдрословия в две посоки. Първата проследява и анализира вътреструктурните промени, които настъпват с разпространяването на текста, а втората третира смяната на макрорамката, в която е възможна появата на гномическата сборка. За пръв път в науката авторката поставя въпроса за жанровата социология на рецепцията на гномическите сборки сред южните славяни – в каква реална среда се усвояват тези съчинения и как се променя тяхната функция. Изследователката излага мнение за префункционализирането на гномическите сборки през Късното средновековие и за вътреструктурните промени, настъпили при тяхното тиражиране, с оглед на типологията на сборниците, в които изреченията се поместват.

В заключение бих обобщила: компетентно написаният труд на И. Кузидова-Караджинова е значим изследователски принос в славистичната медиевистика. Прибавяйки нови археографски находки и текстологически анализи след тези на В. Ягич и М. Сперански, рецензираното изследване въз основа на коректно и методологически издържано лингво-текстологично и сравнително-историческо проучване на неизвестни до този момент в науката книжовни свидетелства от периода на Късното средновековие разширява представата за южнославянската гномологична книжнина през XIII–XVII в. На базата на новоизнесените данни то значително коригира съществуващите хипотези за състоянието на южнославянската гномическа книжнина през XV–XVIII в. (особено отнасящите се до нейния генезис и зависимостта, респ. автономността ѝ спрямо руските преписи) и до голяма степен сменя дискуссионния характер на редица въпроси около преводните славянски антологии с мъдри изречения. В рецензираната монография за пръв път в славистичната медиевистика се прави оценка на историята на тези писмени паметници като част от процесите в българската и в сръбската литература чрез ситуирането им в определен културен контекст и дефинирането на причините, породили тяхното преписване в даден период и в конкретен състав сборници. С високите си научни качества и многото си приносими моменти трудът представлява сериозна крачка в изучаване

историята на преводните византийски съчинения от жанра *гномологий* сред славяните и непременно ще служи напред като надеждна основа за бъдещи изследвания както специално върху гномическата книжнина, така и изобщо върху средновековната литература.

Доцент доктор **Татяна Илиева**
Кирило-Методиевски научен център при БАН
София 1000, ул. „Московска“ 13
Bulgaria / България
ilieva_tatyana@abv.bg